Урок. Дієслово та його форми

комбінований урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

«Дієслово справді відзначається великою силою.» — І. Вихованець

Проблемне питання уроку: Чому дієприкметник і дієприслівник належать до форм дієслова, хоча один змінюється, як прикметник, а другий не змінюється, як прислівник?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає три способи дієслова й записує ознаки кожного. • Учень/учениця записує суфікси, якими творяться активні й пасивні дієприкметники та дієприслівники. • Учень/учениця називає форми дієслова, які не змінюються (дієприслівник, безособові форми на -но, -то).	• Учень/учениця застосовує правило написання м'якого знака в наказовому способі перед -мо, -те. • Учень/учениця розрізняє пасивний дієприкметник, безособову форму на -о та дієприслівник. • Учень/учениця знаходить і виправляє помилку у вживанні дієприслівникового звороту.	• Учень/учениця усвідомлює значення мовної норми для точного й грамотного висловлювання власної думки.

Базові поняття і терміни

інфінітив, спосіб дієслова, часові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на -но, -то, дієприслівниковий зворот.

Форми роботи

- Фронтальна робота (письмовий мозковий штурм на актуалізації)
- Робота з текстом підручника (Караман, §73, §76, §77)
- Робота в парах із порівняльною таблицею
- Спостереження за прикладами
- Редагування речень

Обладнання та реактиви

- Підручник Українська мова, 10 клас (Караман), §73, §76, §77
- Підручник Українська мова, 10 клас (Плющ, Тихоша, Караман), §61
- Слайд із таблицею «Три способи дієслова»
- Роздатковий аркуш із порівняльною таблицею «Дієприкметник і дієприслівник»
- Картки з реченнями для редагування

Демонстрації

- Таблиця «Три способи дієслова» на слайді — що помічаємо, що часові форми мають лише дієслова дійсного способу, а м'який знак у наказовому способі залежить від останнього приголосного основи (злазьмо, але ставмо)
- Порівняльна таблиця «Дієприкметник і дієприслівник» — що помічаємо, що суфікси -учи (-ючи), -ачи (-ячи), -вши, -ши належать дієприслівникові, а -уч- (-юч-), -ач- (-яч-), -н-, -ен-, -т- дієприкметникові
- Пара речень на слайді «Городи скрізь пообсаджувані понад Россю високими вербами» і «Читаючи роман, захоплююсь фантазією автора» — що помічаємо, що дієприкметниковий зворот у складі присудка комами не виділяється, а дієприслівниковий зворот відокремлюється комами

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — речення Н. Рибака, у якому форма дійсного способу вжита в значенні наказового (на мотивації)
- Українська література — рядки Л. Костенко з дієприслівником не падавши (в активності 3)

Місце уроку в темі

Попередній урок: Дієслово як частина мови, вид дієслова, основа інфінітива й основа теперішнього часу.

Наступний урок: Прислівник як частина мови, розряди прислівників за значенням (Караман, с. 196 і 197).

Безпека

- Під час переходу до роботи в парах учні пересуваються лише після сигналу вчителя, рюкзаки стоять під партою, прохід між рядами вільний.
- Слайди показують на екрані чи дошці, учні не торкаються проектора та його кабелів, а при записі на дошці не стоять між екраном і променем проектора.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент — 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, записує на дошці тему «Дієслово та його форми» й епіграф.

Учні: Вітаються, відкривають зошити й підручник Караман на с. 183, записують дату й тему.

Учитель зачитує епіграф «Дієслово справді відзначається великою силою» (І. Вихованець) і повідомляє, що сьогодні узагальнюємо, які форми має дієслово.

Актуалізація — 5 хв

Учитель: Проводить письмовий мозковий штурм. Зачитує по одному запитанню, дає хвилину на відповідь, потім відкриває правильну відповідь на слайді.

Учні: Кожен письмово в зошиті одним рядком відповідає на кожне запитання, потім перевіряє себе за слайдом.

1. Що означає дієслово і на які питання відповідає? Відповідь. Дію або стан предмета як процес, питання що робить? що з ним робиться? (Плющ, с. 348). 2. Яку синтаксичну роль дієслово виконує переважно? Відповідь. Присудка (Плющ, с. 348). 3. Які два види розрізняють у дієслів? Відповідь. Доконаний і недоконаний (Плющ, с. 350 і 351). 4. Утворіть пару до дієслова писати. Відповідь. Написати (Плющ, с. 350 і 351). 5. Як виділити основу інфінітива? Відповідь. Відкинути суфікс -ти (-ть) разом із постфіксом -ся (-сь), наприклад люби-ти, змага-ти-ся (Плющ, с. 350).

Мотивація — 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям, просить уголос сказати, що в них незвичайного, і формулює проблемне питання уроку.

Учні: Розглядають приклади, називають, що їх здивувало, записують проблемне питання в зошит.

Приклад 1. «Пошлеш новий універсал, моїм іменем накажеш» (Н. Рибак). Це форма дійсного способу, а означає наказ (Караман, с. 185). Приклад 2. Засмалений сонцем, засмалена сонцем, засмалене сонцем, засмалені сонцем. Форма дієслова змінюється, як прикметник (Караман, с. 188). Приклад 3. «Читаючи роман, захоплююсь фантазією автора». Форма від дієслова взагалі не змінюється (Караман, с. 195). Проблемне питання. Чому дієприкметник і дієприслівник належать до форм дієслова, хоча один змінюється, як прикметник, а другий не змінюється, як прислівник? Очікувана відповідь. Припущення учнів, до яких повернемося в підсумку.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності, показує слайди з таблицями поруч із відповідним матеріалом, перевіряє продукти кожної активності й підсумовує.

Учні: Працюють із текстом підручника, у парах заповнюють порівняльну таблицю, спостерігають за прикладами й формулюють правила.

Активність 1 (7 хв). Робота з текстом підручника, Караман, §73, с. 183 і 185, та Плющ, §61, с. 350. Продукт, заповнена таблиця «Три способи дієслова» із колонками «Що означає», «Змінюється за», «Приклад». Демонстрація на слайді, таблиця «Три способи дієслова». Запитання 1. Які часи мають дієслова дійсного способу і за чим змінюються? Відповідь. Теперішній змінюється за особами й числами (встаю, встаєш, встають), минулий за родами й числами (встав, встала, встало, встали), майбутній за особами й числами (встану, встанемо) (Караман, с. 183). Запитання 2. Як утворюється минулий час і які форми має майбутній? Відповідь. Минулий час утворюють від основи інфінітива суфіксом -л- (-в-), наприклад водив, водила. Майбутній час має просту форму від дієслів доконаного виду (принесу, перекажеш), а від дієслів недоконаного виду складну (казатиму) і складену (буду казати) (Караман, с. 183). Запитання 3. Які ознаки мають умовний і наказовий способи? Відповідь. Вони не мають форм часу. Умовний означає дію можливу за певних умов або бажану (сказав би, запам'ятала б) і змінюється за числами, в однині за родами. Наказовий означає наказ, прохання, побажання, пораду, заклик (прилинь, знайди, хай світить, ходімо) і змінюється за числами (Караман, с. 185). Запитання 4. Коли в наказовому способі перед -мо, -те пишемо м'який знак? Відповідь. Після д, т, з, с, л, н, наприклад злазьмо, злазьте. Після б, п, в, м, ф, ж, ч, ш та р м'який знак не пишемо, наприклад ставмо, поруште, вдармо (Караман, с. 185). Активність 2 (8 хв). Робота в парах. Продукт, заповнена порівняльна таблиця «Дієприкметник і дієприслівник» із рядками «Що означає», «Питання», «Змінюється чи ні», «Суфікси», «Роль у реченні». Матеріал, Караман, §76, с. 188 і 189, §77, с. 194 і 195. Демонстрація на слайді, порівняльна таблиця. Запитання 1. Що означає дієприкметник, на які питання відповідає і які ознаки він має? Відповідь. Ознаку за дією, питання який? яка? яке? які? Дієслівні ознаки, стан (активний і пасивний), час (минулий і теперішній), вид. Прикметникові ознаки, зв'язок з іменником, зміна за родами, відмінками й числами, роль означення або іменної частини складеного присудка (Караман, с. 188). Запитання 2. Якими суфіксами творяться дієприкметники? Відповідь. Активні теперішнього часу від основи теперішнього часу суфіксами -уч- (-юч-) для I дієвідміни і -ач- (-яч-) для II дієвідміни, наприклад квітучий. Активні минулого часу суфіксом -л-, наприклад опале листя. Пасивні мають суфікси -н-, -ен- (-єн-), -т-, наприклад написаний, принесений, подертий (Караман, с. 189). Запитання 3. Що означає дієприслівник і як він творюється? Відповідь. Додаткову дію або стан, питання що роблячи? що зробивши? Недоконаного виду від основи теперішнього часу суфіксами -учи (-ючи) для I дієвідміни і -ачи (-ячи) для II дієвідміни, доконаного виду від основи інфінітива суфіксами -вши, -ши. Дієприслівник незмінюваний і виконує роль обставини (Караман, с. 194 і 195). Запитання 4. Які ознаки дієприслівника дієслівні, а яка прислівникова? Відповідь. Дієслівні ознаки, вид, перехідність чи неперехідність, час, можливість мати залежні слова. Прислівникова ознака, незмінюваність (Караман, с. 194). Активність 3 (6 хв). Спостереження за прикладами з питаннями «що спільного в цих словах?». Продукт, два правила про зворот і про безособові форми, записані в зошит. Демонстрація на слайді, пара речень із дієприкметниковим і дієприслівниковим зворотом. Запитання 1. Що спільного в формах заяву підписано, діло зроблено, вірш вивчено? Відповідь. Це безособові форми на -но, -то, їх творять від пасивних дієприкметників заміною закінчення на суфікс -о (розбитий і розбито). Вони не відмінюються, підмета в реченні немає, форма підкреслює результативність дії (Караман, с. 193). Запитання 2. Чому в реченні «Городи скрізь пообсаджувані понад Россю високими вербами» немає коми, а в реченні «Читаючи роман, захоплююсь фантазією автора» вона є? Відповідь. У першому реченні дієприкметниковий зворот входить до складу присудка, тож комами не виділяється (Караман, с. 191 і 192). У другому реченні дієприслівниковий зворот відокремлюється комами (Караман, с. 195). Запитання 3. З якою особою пов'язується дія дієприслівника? Відповідь. З тим іменником або займенником, що й дієслово-присудок. Читаючи роман, діє той самий, хто захоплюється. Так само в реченні «Кому вдалось не падавши пройти?» (Л. Костенко) дієприслівник не падавши стосується того, кому вдалось (Караман, с. 195).

Висновок до проблемного питання. Дієприкметник і дієприслівник мають дієслівні ознаки (вид, час, залежні слова). Дієприкметник змінюється за родами, відмінками й числами, як прикметник, а дієприслівник не змінюється, як прислівник.

Закріплення 9 хв

Учитель: Роздає картки із завданнями, стежить за часом, організовує взаємоперевірку й коментує типові помилки.

Учні: Виконують чотири завдання письмово в зошитах, потім перевіряють відповіді в парах за слайдом.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Оголошує прийом, збирає усні відповіді, повертається до проблемного питання.

Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, кілька учнів зачитують відповіді.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Записує завдання на дошці й пояснює, як виконувати вправи.

Учні: Записують домашнє завдання в щоденники.

Завдання для закріплення

1. Визначте форму дієслова у кожному слові (пасивний дієприкметник, безособова форма на -о, дієприслівник) і обґрунтуйте вибір, розбитий, розбито, розбивши.

Відповідь: Розбитий, пасивний дієприкметник, змінюється за родами, відмінками й числами, відповідає на питання який? Розбито, безособова форма на -о, не змінюється, підмета немає. Розбивши, дієприслівник доконаного виду, суфікс -вши, не змінюється, відповідає на питання що зробивши?

2. Утворіть пасивні дієприкметники від дієслів написати, принести, бити та назвіть суфікс кожного.

Відповідь: Написаний, суфікс -н-, бо основа закінчується на -а-. Принесений, суфікс -ен-, бо основа закінчується на приголосний. Битий, суфікс -т-, бо дієслівна основа односкладова.

3. Утворіть форму 1-ї особи множини наказового способу від дієслів ставити, злазити, порушити та поясніть, чи пишемо м'який знак перед -мо.

Відповідь: Ставмо, м'який знак не пишемо, бо перед -мо стоїть в. Злазьмо, м'який знак пишемо, бо перед -мо стоїть з. Порушмо, м'який знак не пишемо, бо перед -мо стоїть ш.

4. Відредагуйте речення, виправивши помилку у вживанні дієприслівникового звороту, Побувавши у фольклорній експедиції, нами було записано багато красивих пісень.

Відповідь: Побувавши у фольклорній експедиції, ми записали багато красивих пісень. Дія дієприслівника і дія присудка мають належати одній особі, тому підметом має бути ми, а не нами, і замість безособової форми потрібне дієслово записали.

Диференціація

Сильним: Складіть по одному реченню, у яких форма дієслова одного способу вжита в значенні іншого. Скористайтеся зразком «Виїди (вийшов би) з дому вчасно, то не

запізнився б», де наказовий спосіб означає умовний (Караман, с. 185), і поясніть, яке значення має кожна форма.

Підтримка: Опора. Дієприслівник недоконаного виду утворюють від основи теперішнього часу суфіксами -учи (-ючи) для I дієвідміни і -ачи (-ячи) для II дієвідміни. Дієприслівник доконаного виду утворюють від основи інфінітива суфіксами -вши, -ши. Зразок, прикрасити і прикрасивши, моделювати і моделюючи (Караман, с. 194 і 195). Утворіть дієприслівник від дієслова виконати, вказавши вид і суфікс.

Домашнє завдання

Базове: Прочитати §73, §76 і §77 (Караман, с. 183 і 185, 188 і 189, 194 і 195) і вивчити таблиці. Виконати вправу 527 (поставити дієслова у форму 2-ї особи однини наказового способу й пояснити вживання м'якого знака) та вправу 556 (утворити дієприслівники від поданих дієслів).

За вибором: Вправа 553 (розповісти про свій населений пункт, використавши речення з дієприкметниковими зворотами й безособовими формами на -но, -то) або вправа 563 (дібрати приклади неправильного вживання дієприслівників у рекламних оголошеннях і виправити їх).

Рефлексія

Прийом «Одне речення». Письмово (2 хв) кожен записує у зошиті відповідь на проблемне питання уроку одним-двома реченнями. Усно (2 хв) двоє-троє учнів зачитують свої відповіді, решта доповнює. Очікувана відповідь. Дієприкметник належить до форм дієслова, бо має вид, час, стан і може мати залежні слова, але змінюється за родами, відмінками й числами, як прикметник. Дієприслівник є формою дієслова, бо означає додаткову дію і має вид та час, але не змінюється, як прислівник.

Джерела:

- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 183
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 183, 184
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 184
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 184, 185
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 185, 186
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 186
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 186, 187
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 187, 188
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 188
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 188, 189
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 189, 190
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 190
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 190, 191
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 191

- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 191, 192
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 192, 193
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 193
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 193, 194
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 194, 195
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 195
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 195, 196
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 196
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 196, 197
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 197, 198
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 198, 199
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 199
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 199, 200
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 200, 201
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 201
- Українська мова (Караман) 10 клас, с. 201, 202